

ԷՎԼԻՅԱ ՉԵԼԵԲԻՒ ՈՒՂԵԳՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

(1041—1050 pp. = 1631—1640 pp.)

ՍՏԱՄԲՈՒԼԸ ԵՎ ՇՐՋԱԿԱՅՔԸ

Էվ. Չելեբին իր «Ուղեգրության» I հատորն ամբողջությամբ նվիրել է Ստամբուլին¹։ Հեղինակը տարիներ շարունակ շրջագայել է Ստամբուլում, դիտել և ուսումնասիրել է բազմաթիվ պատմական և օսմանցիների ժամանակաշրջանի հնությունները, շենքերը, պալատները, ջամիներն ու այլ տեսարժան վայրեր։ Այդ պատմական մեծ քաղաքի հիմնադրման և զարգացման վերաբերյալ նա հարուստ պատմական ու ավանդական նյութեր է հավաքել, ուսումնասիրել և գրի առել։

Էվ. Չելեբին սկզբում կանգ է առնում Ստամբուլի հիմնադրմանը վերաբերող մի շարք ավանդությունների վրա, հիշատակում նրա հիմնադիրներին, պարիսպները կառուցողներին։ Այնուհետև նշում է Ստամբուլի անունները² տարբեր լեզուներով։ Էվ. Չելեբին գրում է, որ Ստամբուլը ամենից ավելի բարեշինվել է Կոստանդին կայսրի օրոք։ «Կոստանդինի Ջատկի մի օր ներկայացված դեֆթերի համաձայն, նրա ազգաբնակչությունը քառասուն անգամ հարյուր հազար է եղել» (17)։ Խոսելով Կոստանդինի ժամանակաշրջանի քաղաքի շինարարության և ամրությունների մասին, Էվ. Չելեբին գրում է, որ «Բերդից դուրս մինչև Սիլիվրի և Սև ծովի եզերքը՝ մինչև Թերկոսի բերդը, իրար էին միանում 1200 գյուղեր ու գյուղաքաղաքներ՝ իրենց այգիներով ու պարտեզներով...»³։

Էվ. Չելեբին շրջագայելով ամբողջ քաղաքում, չափել և հաշվել է նրա տարբեր մասերի, բերդերի, պարիսպների երկարությունը և բարձրությունը քալաչափով (ադրմ)։ Նա մանրամասնորեն խոսում է քաղաքի ներսի և դրսի բազմաթիվ հանքերի, հանքային ջրերի և այլ բնական հարստությունների ու նրանց ունեցած նշանակության մասին։

Պատմական իրադարձություններից Էվ. Չելեբին հիշատակում է սուլթան Մուհամմեդ Ֆաթիհից առաջ Ստամբուլի տասը պաշարումները՝ սկսած հիջրեթի 43

* اولیا چلبی سیاحتنامه‌سی. برنجی جلد، ص ۵۵

** նույն տեղում, էջ 59։

թվականից: Այնուհետև մանրամասնորեն կանգ է առնում Ստամբուլն օսմանցիների կողմից գրավմանը նախորդող և հաջորդող դեպքերի վրա:

էվ. Ջելերին բավականաչափ տեղ է հատկացնում սուլթան Մուհամմեդ Ֆաթիհի և սուլթան Սուլեյման Կանունիի գործունեության նկարագրությանը:

Այստեղ քաղվածաբար տրվում են սուլթան Սուլեյման Կանունիի հաստատած վարչական, տնտեսական, զինվորական և այլ կանոնների (օրենքների) այն մասերը, որոնք որոշ չափով կապված են նաև Հայաստանի և անդրկովկասյան մյուս երկրների հետ:

ՍՈՒԹԱՆ ՍՈՒԼԵՅՄԱՆԻ ՀԱՍՏԱՏԱԾ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԿԱՆՈՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

...Թեև սուլթան Մուհամմեդ Ֆաթիհը նվաճեց Կոստանդինյեն (Ստամբուլը), սակայն սուլթան Սուլեյման խանը բարեշինեց (Ստամբուլը) և հատուկ կանոններով (օրենք) Ռումելիում և Անատոլիայում սահմանեց վեզիրությունների, միրմիրանությունների, միրլիվայությունների քանակը: Ինչպես նաև որոշեց ամեն մի էյալեթում և լիվայում կայսերական, վեզիրական, միրմիրանական և միրլիվայական խասերի քանակը: [Սուլեյմանի կանոններով որոշվեց նաև] ամեն մի էյալեթում ազատ զեամեթների և ամեն մի սանջաքում թիմարների և զեամեթների թիվը: Նույն օրենքներով որոշված է նաև ջեբելուների [քանակը], քանի անգամ հազար զինվորների թիվը³:

...Ռումելիի 20 էյալեթում Սուլեյման խանի կանոններով, ընդամենը կային՝

176 սանջաք.

3306 զեամեթ.

37.389 թիմար.

40.695 զեամեթ և թիմար (միասին).

30.399 արտոնյալ խասեր:

ԱՆԱՏՈԼԻԱՅԻ ԷՅԱԼԵԹՆԵՐԸ, ՍԱՆՋԱԲՆԵՐԸ, ԶԵԱՄԵԹՆԵՐԸ, ԹԻՄԱՐՆԵՐԸ ԵՎ ԱՐՏՈՆՅԱԼ ՄՅՈՒՍԵԼԼԻՄՆԵՐԸ

	Սանջաք	զեամեթ	թիմար
Անատոլիայի էյալեթը	13	299	8589
Կարամանի »	7	68	2211
Իզմիրի »	3	108	3699
Մարաշի »	4	29	216
Շամի Շերիֆի (Դամասկոս)	7	128	1863

Թարաբլուսի Շամի էյալեթը	6	63	215
Ջեդիդի Սեյդայի »	4	94	985
Հալեպի »	5	99	833
Աղանայի »	8	43	1559
Ռեհայի ⁴ »	4 (սանջաք և գեամեթ)		6026
Դիարբեքի »	12	926	1926
Էրզրումի »	9	132	5159
Տրապիզոնի (Թեբեթ-էֆզոն)	2	56	398
Դյուլդիստանի (Վրաստանի)	չկա	—	—
Գարսի »	6	1	1263
Ջըլզըրի »	13	159	689
Վանի »	24	46	2695
Մուսուլի »	3	66	1004
Շեհրի Ջորի »	31	85	806
Բաղդատի »	Թիմար և գեամեթ չունի, տարեկան իլթիզամով ⁵ է տրվում:		
Բասրայի »	սալյանեով ⁶ է կառավարվում:		
Մըսըրի (Եգիպտոս) »	Թիմար և գեամեթ չունի. իլթիզամով է կառավարվում:		
Դեհլի-Ջեդջեյի էյալեթը	Վերին Եգիպտոսի էյալեթն է:		
Թարաբլուսի »	սալյանեով է կառավարվում:		
Թունիսի »	տարեկան իլթիզամով է տրվում:		
Ջեզայերի (Ալժիր) »	տարեկան իլթիզամով է տրվում:		

Վերոհիշյալ օրենքով և սովորություններով կառավարվող էյալեթներում ընդամենը կային 151 սանջաք, 1571 գեամեթ և 41286 թիմար:

...Ամբողջ Փադիշահական երկրի եկամուտը երեք մասերից է կազմված. առաջին—փադիշահական խասերի մասը, երկրորդ—վեզիրների, միրմիրանների և էմիրների (ումերա) խասերի մասը, երրորդ—գեամեթ և թիմարների մասը:

ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐ ԲԵՅԼԵՐԲԵՅԻՆ ՈՐՔԱՆ ԽԱՍԵՐ ՈՒՆԻ

Ռումելիի միրմիրանների խասերի ընդհանուր զուգարը 11 անգամ 100 հազար ակչե* է: Անառուիային՝ 10 անգամ 100 հազար ¹ ակչե			
Կարսի մանի խասերը	660071		»
Շամի »	10 անգամ	100 հազար	»
Սվազի »	9 »	100 հազար	»
Էրզրումի »	12 »	100 հազար և	
		14600	»

* Ակչե—փոքր արծաթյա դրամ, այդ դրամը Թուրքիայում գործածական դրամական միավորը, որ հավասար էր ղուրուշի $\frac{1}{120}$ մասին, իսկ ղուրուշը լիրայի (ոսկի) $\frac{1}{100}$ մասին:

Դիարբեքիբի խասերը	12 անգամ	100 հազար և 660 ակչե
Վանի	11	100 հազար և
		32200
Բուդինի	8	100 հազար և
		80000
Ջեզայիբի		885000
Հալեպի		817760
Մարաշի		628450
Իսսնայի		650000
Թեմշիվարի		806790
Կարսի		820770
Ջըլզըբի		925000
Տրապիզոնի		794850
Ռակայի		681056
Մուսուլի		682000
Շեհրի Ջոբի	11 անգամ	100 հազար
Թարաբուսի Շամի		786000
Էոզի		988000
Ղրիմի (սուլթանի) խասերը 12 անգամ 100 հազար ակչե է ստացվում ԲԼՖԵ ³		
նավահանգստի մարսատնից:		
Քեֆեյի փաշայի խասերը		679000 ակչե
Էյրի		800080
Կանժայի		746000
Մորայի		656000
Բաղդատի	12 անգամ	100 հազար
Բասրայի	10 անգամ	100 հազար
(վեզիրություն լինելու հետո)		
Էլ Հասեի խասերը		888000
(վեզիրություն չէ, բայց կառավարություն է)		
Նվիրական Մեքրայի խասերը—նգիպտոսի շերիֆի սուրբեից ³ է ստանում		
Հաբեշի խասերը	10 անգամ	100 հազար 80 ակչե է
նգիպտոսի վեզիրների խասերը		487 եզիպտական քիսե*,
Թարաբուսի, Թունիսի, Ջեզայիբի, վեզիր կափուտան փաշայի խասերը 12 ան-		
գամ 100 հազար 700 ակչե է...		

(Էջ 173—178)

ԷՅԱԼԵԹՆԵՐԻ ՍԱՆՋԱՔՆԵՐԸ**

...Սվազի էյալերը կաղավաթ է 7 սանջաքից, ունի դեֆթեր քեթ-խուդասի¹⁰, դեֆթեր էմինի¹¹ և թիմարի դեֆթերդար¹², չավուշների

* Քիսե (քեսե)—դրամապարկ, բսակ, որը բովանդակում էր 500 ղուրուշ:

** Տրվում են թեմայի հետ առնչվող էյալեթները:

քեթխուղա և էմին¹³, ալայի բեյ¹⁴, չերիբաշիներ¹⁵: Սվադ քաղաքը փաշայի սանջաքն է: Սանջաքներն են՝ Դիվրիկի, Չորում, Քեսկին, Բողալուր, Ամասիա, Թոքաթ, Զիլե, Ջանիկ, Արաբկիր: Հետո Զիլեն ղարծե և Վալիդե խասի¹⁶:

Ադանայի էյալեթը դիվանի ոչ մի ծառայող չունի, որովհետև Հալեպից բաժանվելով էյալեթ է դարձել: Սանջաքներն են՝ Սիս, Թարսուս, Կարադաշ, Սելեֆկե: Ունի բոյբեյիներ¹⁷: Ապստամբները (ավազակները) շատ են, որովհետև էյալեթը քարքարոտ է:

Դիարբեքիրի էյալեթը կազմված է 19 սանջաքից, կա նաև հինգ հյուբումեթ: Այս սանջաքներից 11-ը, իբրև օսմանյան կալված, կառավարվում են օսմանյան երկրի այլ մասերի նման: 8-ը քրդական բեյերի տիրապետության ներքո են գտնվում, որովհետև (սուլթանը) Սելիմ խանը [այդ երկրները] նվաճելու ժամանակ նրանց (քուրդ բեյերին) յուրթլուք և օջաքլըք¹⁸ է շնորհել: Նշանակումն ու հրաժարականը թողնված է իրենց կամքին: [Բեյերի] մահանալու դեպքում, էյալեթի վալիի հրամանով սանջաքները նրանց որդիներին են տրվում: Մյուս սանջաքների նման, սրանց տներն ու բերքերը նույնպես դրանցվում են դեֆթերում և նրանց հողերի վրա թիմար ու զեամեթներ կան: Երբ փաղիշահական արշավանք (պատերազմ) է տեղի ունենում, ալայի բեյերի դրոշակի տակ ծառայություն կատարող թիմարի տերերի զեամեթները և սանջաքները, այլոց նման, տղային կամ ազգականին են տրվում: Սակայն Սելիմ խանի օրենքների համաձայն կառավարության (հյուբումեթ) արձանագրված սանջաքներում թիմար ու զեամեթներ չկան: Բշխողները կառավարում են իբրև իրենց սեփականություն, տներն ու բերքերը նրանց է պատկանում: Օսմանյան սանջաքները հետևալներն են՝ Խարփութ (Խարբերդ), Արղնի, Սևրեկ, Նիսիբին, Հիսնի-Քիֆ, Միդարկին (Միֆարկին), Ակչի Կալա, Խաբուր, Սենջար: Յուրթլուքի և օջաքլըքի կարգով կառավարվող սանջաքներն են՝ Սեղման, Կուլեբ, Մեհրանիե, Թերջիլ, Աթաք, Փերթեք, Չապաքչուր (Ճաբաքչուր), Ջերմիկ: Կառավարությունները հետևյալներն են՝ Էլ-Ջեզիրեի, Էկինի (Էկիլ), Գենչի, Փալույի, Խրույի:

Քուրդիստանի այս սանջաքները մեծ էյալեթների չափ ընդարձակ են: Դիարբեքիրի դիվանը նմանապես ունի ուղղնամեջի¹⁹, մալդեֆթերդարի²⁰, թիմար դեֆթերդարի, դեֆթեր էմինի, չալուշների քեթխուղա, էմին և քարտուղար, ալայի բեյ և չերիբաշիներ:

Կարսի էյալեթի սանջաքների թիվը վերը հիշված է, նվաճվելու ժամանակ ենթարկվում էր էրզրումին: Հետագայում, երբ նրան կըց-

վեցին Բասենի սանջաքները՝ էյալեթի վերածվեց։ Դիվանը ծառայողներից շունի մալդեֆթերդարի։ Սակայն ալայի բեյ, շերիբաշի ունի։ Սանջաքներն են՝ Փոքր Արդահան, Հոջոջան, Զարուշատ, Կեջվան, Կաղզվան։ Կարսը փաշայի սանջաքն է։

Չրղըրի, ալսինքն Սխըկայի (Ախալցխայի) էյալեթը ծառայողներից մալդեֆթերդարի և դիվանի այլ ծառայողներ շունի, սակայն ալայի բեյ և շերիբաշի ունի։ Կազմված է 13 սանջաքից՝ Օլթի, Խերթվիս, Արդանուշ, Հաջրեք, Արդահանի Բյուլյուրք, Փոսխով, Մախշիլ, Աջարա, Փենեք։ Բաղի ալդ, 4 սանջաքը յուրթլուքի, օջաքլըքի և սեփականության կարգով են կառավարվում։ Դրանք են՝ Փերթերք, Լիվանե, Նըսֆի Լիվանե և Շեշատ։ Սակայն սուլթան Մուհամմեդ IV-ի ժամանակ Կարա Մուրթեղա փաշան նվաճելով Քութայիսի բերդը՝ կցեց սանջաքներին։ Թեմեր Սերխանի որդիներն իրենց հպատակությունը հայտնեցին և սանջաքի վերածվեց։

Գյուրջիստանի էյալեթը։ Աշըբբաշիի, Շեշատի, Դադիանիի, Գորիլի, Մեգրելիստանի բոլոր բեյերը քաֆիրներ են։ Սակայն Մուրադ IV-ի ժամանակ բոլորը հպատակվել են և Սեֆեր փաշան՝ վեզիրության կարգով, իշխել և Ախալցխայի բերդը դարձրել է կենտրոն։ Մինչև հիմա էլ ամեն տարի նվերներ են ստացվում։

Տրապիզոնի էյալեթը (Թերեք-էֆլունի, Թերեք-էֆսունի)։ Սա էլ Ռումի երկրի սանջաքներից է։ Գյումուշխանե, Մախլա (Մաշկա)՝ Ռիզև և Գյունիայի շորս սանջաքները միանալով կազմում են Տրապիզոնի էյալեթը։

Վանի²¹ էյալեթը ունի 15 սանջաք, դեֆթեր էմինի, շավուշների քեթխուդա, էմին և քյաթիբ, ալայի բեյ, շերիբաշի, թիմարի դեֆթերդար։ Սանջաքներն են՝ Ադիլջևադ, Արջիշ, Մուշ, Բարկիրի (Բերկրի), Կարկար, Քեսանի, Զիրիկի, Սղերտ, Խանի, Աղաքիսի, Էքրատ, Բենի Կոթուր, Բայազիդի բերդը, Բերդա, Ախլաթ։ Այս էյալեթին հպատակ են Ալ-Աբբասյաններից՝ Բիթլիսի խանը, Հեքարիի իշխողը, Մահմուդիի իշխողը և Փինյանիշի իշխողը։ էյալեթում թիմար և զեամեթ չկա։ Սրանց տուրքերը (խարաջ) ամբողջապես Վանի կուլի (զորաբանակի) հետ է կապված։ Տները և բերքերը իբրև սեփականություն իրենց է պատկանում։ Երբ իշխողը մեռնում է, իշխանությունը անցնում է որդիներին կամ ազգականներին։

Էրզրումի էյալեթը 18 սանջաքից է կազմված²²։ Ունի խազինեի դեֆթերդար, դեֆթերի էմին, դեֆթերի քեթխուդա, շավուշների քեթ-

խուղա, էմին և քյաթիր: Սանջաքներն են՝ Կարահիսար-ի Շարքի, Բուսեն, Իսպիր, Խնուս, Մալաղկերտ, Կուղիջան, Թորթում, Մժընկերտ, Մամուլան: Էրզրումը փաշայի սանջաքն է:

ՍՈՒԼԵՅՄԱՆ ԽԱՆԻ ՕՐԵՆՍԿՐԲԻ ԿԱՆՈՆՆԵՐԸ (ՕՐԵՆՔՆԵՐԸ)
ՍԱՆՋԱՔԻ ԲԵՅԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

Ավելի խառ ունեցող սանջաքի ընդ իր ստորադասից բարձր է համարվում: Իսկ եթե մեծ վեզիրությունից հրաժարվի՝ ոչ ոք նրա վրա գերիշխող չի լինի, որովհետև մեծ վեզիրը բացառիկ պաշտոն ունի և գերիշխում է բոլորի վրա: Մի սանջաքի բեյին, ըստ օրենքի նախապես 200 հազար աղչեի բեյություն է տրվում: Այնուհետև, եթե նվիրական պատերազմներում նա փաղիշահին ծառայություններ մատուցի, [այդ գումարը] ավելանում է ըստ իր արժանիքի՝ հազարին հարյուր աղչե ավելի կտրվի: Ծառայությունը որքան արժեքավոր լինի, այնքան մեծ կլինի քերաֆին (առաջադիմությունը, ավելացումը), ի վերջո միամիտան կդառնա: Իսկ եթե փաղիշահական ապարանքի աղաները սանջաքներ գնեն, սկզբից ոչ թե 200 հազար աղչե, այլ ավելի կտրվի: Յուրաքանչյուրի համար օրենքը տարբեր է: Օրինակ՝ ենիչերիի աղայինը²³ 500 հազար աղչե է: Նիշանջի բաշին²⁴, կափուջի բաշին²⁵, մեծ միրախորը²⁶ 400 հազար աղչե կստանան: Ջաշնիգիր բաշին²⁷, մյութեֆերիբա բաշին²⁸, շաքըրջի բաշին²⁹, փոքր միրախորը, սիլահար աղան³⁰, աջ ուլուֆեջին³¹, ձախ դուրեբա աղաները³², բոլորը 300 հազար աղչեատեր սանջաքի բեյեր են համարվում: Սեքբան բաշին³³, դեֆթեր քեթխուղասին, թիմարի դեֆթերդարը և յայաբեյերը³⁴, եթե 50 հազարից ավելի զեամեթներ ունեն, ստանում են 100 հազար աղչեի սանջաքներ: Օրենքով, երբ մի սանջաք ազատ է մնում, թերաքքիով տրվում է արժանի համարված բեյին: Ենիչերիությունից և զորագնդից դուրս եկած բեյերին՝ սանջաքի բեյ լինելու դեպքում, խասեր են տրվում ազատ մնացած թիմարներից: Փաղիշահական պատերազմի ժամանակ, սանջաքի բեյերը, իրենց տիրապետության տակ գտնվող սանջաքի ղինվորների թվի համաձայն, ըստ խասի յուրաքանչյուր 5000 աղչեին մի կանոնավոր ջեբելու³⁵ են տալու: Իսկ եթե 200 հազար աղչեի սանջաքի տեր լինի, ցածր աստիճանավորները 140 ջեբելու ղինվորով պատերազմի կգնան, իսկ եթե 500 հազար աղչեի սանջաքի տեր լինի՝ 100 ջեբելու կտա: Նորից ամեն մի 5000-ին (աղչե) մեկ: Փաշան, միրլիվան և զեամեթի ու թիմարների տերերը մեկական ջերելու տալով են մասնակցում պատերազմին:

**ԱՄԵՆ ՄԻ ՍԱՆՋԱՔԻ ԲԵՅԻ, ԴԵՖԹԵՐԻ ՔԵԹԵՈՒԴԱՅԻ, ԹԻՄԱՐԻ
ԴԵՖԹԵՐԴԱՐԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ԽԱՍՆԵՐԻ ՔԱՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ.**

Զյուլկադերիյե, այսինքն՝ Մարաշի էյալերում

Մալաթիայի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	500.000
Ույնթարի	»	.	.	.	.	.	.	145.130
Կարսի Մարաշի (Զյուլկադերիյե)	»	.	.	.	.	.	.	205.300
Սեմսեմատի	»	.	.	.	.	.	.	200.000
Մարաշի դեֆթերի քեթխուղայի	»	.	.	.	.	.	.	870.073
Մարաշի թիմարի դեֆթերղարի	»	.	.	.	.	.	.	20.300

Սվազի (Ռում) էյալերում

Ամասիայի միրիվայի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	300.000
Ջորումի	»	»	.	.	.	.	.	300.000
Բողոքի	»	»	\	.	.	.	.	212.750
Դիվրիկի	»	»	.	.	.	.	.	250.360
Ջանիկի	»	»	.	.	.	.	.	207.224
Արարկիրի	»	»	.	.	.	.	.	210.000
Սվազի դեֆթերի քեթխուղայի զեամեթները	.	.	.	.	.	.	.	80.200
Սվազի դեֆթերղարների	»	.	.	.	.	.	.	82.550

Էրզրումի էյալերի էմիրների խասերը

Կարահիսար-ի Շարքիի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	12.000
Քզիի	»	.	.	.	.	.	.	20.000
Բասենի	»	.	.	.	.	.	.	29.400
Իսպիրի	»	.	.	.	.	.	.	300.000
Խնուսի	»	.	.	.	.	.	.	588.440
Մալադկերտի	»	.	.	.	.	.	.	500.000
Թեքմանի	»	.	.	.	.	.	.	164.229
Կուզիջանի	»	.	.	.	.	.	.	200.702
Թորթումի	»	.	.	.	.	.	.	237.000
Մանկերտի	»	.	.	.	.	.	.	240.900
Սամերվանի	»	.	.	.	.	.	.	203.000
Էրզրումի խազինեի դեֆթերղարի	.	.	.	.	.	.	.	142.900
Էրզրումի դեֆթերղարի քեթխուղայի զեամեթները	.	.	.	.	.	.	.	150.000
Էրզրումի թիմարի դեֆթերղարի	.	.	.	.	.	.	.	202.000

Կարսի էյալերի խասերը

Փոքր Արղասանի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	29.030
Հոջոջանի	»	.	.	.	.	.	.	153.500

Զարուշատի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	240.000
Կաղզվանի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	200.000
Կեջվանի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	200.000

Չըլզըրի, այսինքն Ախալցխայի էյալերում

Օլթիի միրլիվայի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	200.017
Փերթթերթի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	1.462.190
Արդենիջի (Արդանուշի) խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	280.000
Մեծ Արուհանի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	300.000
Շեշատի (օջաքլըթի կարգով) խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	656.000
Լիվանեյի (օջաքլըթի, երկու սանջարում) խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	365.000
Խերփութի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	200.500
Սեմրեթի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	265.000
Փոսխովի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	206.500
Մախչիլի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	203.229
Փենեթի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	400.000

Տրապիզոնի էյալերում

Բաթումի դեֆթերի քեթխուղայի զեամեթը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	300.000
Բաթումի թիմարների դեֆթերդարի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	40.290

Դիարբեհի էյալերում

Խարփութի (Խարբերդի) լիվայի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	219.999
Էրդանիի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	200.519
Սերեկի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	303.043
Աթալի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	147.200
Նիսիրինի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	200.000
Թերջիլի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	445.200
Ջերմիկի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	22.140
Հիսնի-Քիֆի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	103.955
Լկինի (Էկիլի, օջաքլըթի կարգով)	»	.	.	.	.	.	.	.	.	89.675
Չեբաքչուրի (Ճաբաքչուրի)	»	.	.	.	.	.	.	.	.	370.000
Չմշկեզեթ (Չմշկաժազ)	»	»	.	.	.	.	.	.	.	334.223
Սեֆաթի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	26.905
Սղերտի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	223.272
Ակչա Կալայի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	200.000
Միաֆարկինի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	200.000
Լևսան և Փոզրանի լիվանների խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	100.000
Կալերի (օջաքլըթի կարգով)	»	»	.	.	.	.	.	.	.	66.668
Խանչաթի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	427.900
Փերթեթի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	28.000
Խաթիլի	»	»	.	.	.	.	.	.	.	278.340
Ամիտի խազինեյի դեֆթերդարի խասերը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	140.395
Դիարբեհի դեֆթերի քեթխուղայի զեամեթը	.	.	.	.	.	.	.	.	.	100.924
Թիմարի դեֆթերդարի	»	.	.	.	.	.	.	.	.	80.000

Վանի էյալերում

Աղիլչևազի միլիվալի խասերը	.	.	.	.	.	.	450.346
էրջիշի » »	.	.	.	.	.	.	390.000
Մուշի » »	.	.	.	.	.	.	410.000
Բարկիրի » »	.	.	.	.	.	.	200.000
Կարկարի » »	.	.	.	.	.	.	200.000
Քեսանի » »	.	.	.	.	.	.	250.000
էսփաղիրդի » »	.	.	.	.	.	.	250.000
Աղա Քիսի » »	.	.	.	.	.	.	290.000
էքրադի » »	.	.	.	.	.	.	290.000
Վանի Բենի Կոթուրի »	.	.	.	.	.	.	270.000
Բայազիդի բերդի »	.	.	.	.	.	.	10.044
Բերդայի » »	.	.	.	.	.	.	200.000
էվեջիբի » »	.	.	.	.	.	.	385.000
Վանի դեֆթերի քեթուդայի զեամեթը	.	.	.	.	.	.	60.189
Վանի թիմարների դեֆթերդարի »	.	.	.	.	.	.	53.370

ՍՈՒԼԵՅՄԱՆԻ ՕՐԵՆՔՈՎ ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐ ԲԵՅԼԵՐԲԵՅՈՒԹՅԱՆ
ԿԸԼԸՋՆԵՐԻ՝³⁶ ԲՈԼՈՐ ԶԻՆՎՈՐՆԵՐԻ, ԱՄԵՆ ՄԻ ՍԱՆՋԱՔՈՒՄ ԵՎ
ԷՅԱԼԵԹՈՒՄ ԹԻՄԱՐԻ ՈՒ ԶԵԱՄԵԹԻ ՔԱՆԱԿԻ ՄԱՍԻՆ

Ռումելիի էյալեթների բոլոր սանջաքներում զեամեթները և թիմարները ընդամենը 9284 կըլըջ են, որոնցից 914-ը զեամեթներ են, մնացածը թեզքերեով և առանց թեզքերեի³⁷ թիմար են։ Օրենքով, զեամեթի տերերը 5000 ակչեին մի ջեբելու, իսկ թիմարի տերերը 3000 ակչեին մի ջեբելու են տալիս։ 10 հազարից ավելի զեամեթի տերերը երեք ջեբելու են տալիս։ Այսպիսով, ըստ օրենքի, Ռումելիի էյալեթներում զեամեթի և թիմարի տերերը, ջեբելուների հետ միասին, 20.200 զինվոր են տալիս։ Միրմիրանները, սանջաքի բեյերը, դեֆթերի քեթուդան, թիմարի դեֆթերդարը 5000 ակչեին մեկ ջեբելու են տալիս։ Մյուս ջեբելուների թիվը 2500 զինվոր է։ Այսպիսով, Ռումելիի զինվորների թիվը, ըստ օրենքի, ջեբելուների հետ միասին՝ 33.000 ընտիր զինվոր, այլ ծառայողներով՝ 40.000 իսլամական զինվոր է։

Անատոլիայի էյալերներում

Այս էյալեթները 7310 կըլըջից են բաղկացած, որից 195-ը զեամեթներ են, մնացածը թեզքերեով և առանց թեզքերեի թիմարներ են։ 9700 ջեբելուներով ընդամենը 17.000 զինվոր կա։ Յուրաքանչյուր

ասլայի բեյի դրոշակի ներքո այս զինվորները պատերազմի են գնում: Օրենքով, թիմարի տերերի տարեկան եկամուտը՝ 373 անգամ 100 հազար և 17.730 ակչե է:

**ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐ ՍԱՆՋԱՔՈՒՄ ՈՐՔԱՆ ԹԻՄԱՐ
ԵՎ ԶԵԱՄԵԹ Է ԳՐԱՆՑՎԱԾ**

...Ռուսի՝ այսինքն Սվազի էյալերը 3133 կըլըջից է բաղկացած, որից 900-ը զեամեթ է, մնացածը թեզքերեով թիմար: Օրենքով թիմարի և զեամեթի տերերը՝ ջեբելունների հետ միասին՝ 9000 զինվոր են տալիս: Տարեկան եկամուտը 131 անգամ 187 հազար և 327 ակչե է: Սվազի, Ամասիայի, Չորումի, Դիվրիկի, Ջանիկի, Արաբկիրի լիվանների թիմարներն ու զեամեթները միասին են գրանցված, ավելի կամ պակաս չկա: Սվազի լիվայում 48 զեամեթ, 928 թիմար կա, բոլոր լիվանների թիմարներն ու զեամեթները այս կարգով են:

Մարաշի էյալերը 2169 կըլըջից է բաղկացած, որից 29-ը զեամեթ է, մնացածը՝ թեզքերեով և առանց թեզքերեի թիմարներ են: Հմիրների, զեամեթ և թիմարի տերերի՝ ջեբելունների հետ միասին, զինվորների թիվը 5500 է: Տարեկան եկամուտը 94 անգամ 100 հազար և 23.017 ակչե է: Մարաշի լիվայում 3 զեամեթ, 1120 թիմար կա, Կարսում՝ 2 զեամեթ, 656 թիմար, Այնթաբում՝ 2 զեամեթ, 656 թիմար, Մալաթիայում՝ 8 զեամեթ, 276 թիմար: Բարեշեն լիվա է:

Տրապիզոնի էյալերը 454 կըլըջից է բաղկացած, ջեբելունների հետ միասին 1850 զինվոր ունի: Տրապիզոնի լիվայում 43 զեամեթ, 328 թիմար կա, Բաթումիում՝ 5 զեամեթ, 72 թիմար:

Դիարբեհիլի էյալերը 300 կըլըջից է բաղկացած, ջեբելունների հետ միասին զինվորների թիվը 1800 է: (Սուլթան) Մուրադ խան IV-ի ժամանակ 900 կըլըջ էր: Ամիտի լիվայում 9 զեամեթ, 169 թիմար կա, Խարպութում՝ 3 զեամեթ, 163 թիմար, Արղնիում՝ 9 զեամեթ, 123 թիմար, Սևերեկում՝ 4 զեամեթ, 164 թիմար, Նիսիբիում՝ 4 զեամեթ, 15 թիմար, Թերջիում՝ 4 զեամեթ, 163 թիմար, Ջերմիկում՝ 8 զեամեթ, 13 թիմար, Հիսնի-Քիֆում՝ 45 զեամեթ և թիմար, Չապաքչուրում՝ 5 զեամեթ, 30 թիմար, Չմշկածագում՝ 2 զեամեթ, 7 թիմար, Կալեբում՝ 44 զեամեթ և թիմար, Սենջարում՝ 6 զեամեթ, 21 թիմար:

Էրզրումի էյալերը 279 կըլըջից է բաղկացած, ջեբելունների հետ միասին 8000 զինվոր ունի: Էրզրումի լիվայում 56 զեամեթ, 2215

թիմար կա, Թորթումում 5 զեամեթ, 49 թիմար, Նամերվանում՝ 4 զեամեթ, 92 թիմար, Քղիում (Քիֆիում)՝ 8 զեամեթ, 229 թիմար, Խնուսում՝ 2 զեամեթ, 425 թիմար, Մալազկերտում՝ 9 զեամեթ, 282 թիմար, Թեքմանում՝ 1 զեամեթ, 253 թիմար, Կարահիսարի Շարքիում՝ 4 զեամեթ, 946 թիմար:

Չըլդըրի էյալերը 656 կըլըջից է բաղկացած, ջերելունների հետ միասին 800 զինվոր ունի: Օլթիի լիվայում 3 զեամեթ, 123 թիմար կա, Արդահանում՝ 8 զեամեթ, 45 թիմար, Արդանուշում՝ 44 զեամեթ, 49 թիմար, Հաջրեքում՝ 3 զեամեթ, 12 թիմար, Խերթվիսում՝ 12 զեամեթ, 35 թիմար, Փոսխումում՝ 1 զեամեթ, 18 թիմար, Փեթեքում՝ 8 զեամեթ, 54 թիմար, Բասենում՝ 9 զեամեթ, 14 թիմար, Լոզիում՝ 9 զեամեթ, 10 թիմար, Օղջեում՝ 8 զեամեթ, 18 թիմար, Ախալքալաքում՝ 32 զեամեթ և թիմար, Ջեթլեում (?) 13 զեամեթ, 14 թիմար, Իսպիրում՝ 1 զեամեթ, 4 թիմար, Փերթեքում 4 զեամեթ, 98 թիմար:

Վանի էյալերում, ջերելունների հետ միասին, զինվորների թիվը 1300 է, սակայն աջ և ձախ թևերի զինվորները միանալով քրդերին դուրս են եկել շահի դեմ: Վանի լիվայում 48 զեամեթ, 35 թիմար կա, Շեերկերում (?) 47 զեամեթ, 33 թիմար, Չոբանլիում՝ 2 զեամեթ, 26 թիմար, Վեդանեում՝ 7 զեամեթ, 61 թիմար, Բայազիդի բերդում՝ 4 զեամեթ, 125 թիմար, Էրջիշում՝ 14 զեամեթ, 68 թիմար, Ադիլջեազում՝ 9 զեամեթ, 101 թիմար, Քորլատեքում (?)՝ 7 զեամեթ, 67 թիմար:

...Սուլթան Սուլեյմանի երջանիկ ժամանակ Ռումելի անունով հայտնի ընդարձակ էյալեթներում զեամեթի և թիմարի տերերի՝ ջերելունների հետ միասին, ընդամենը 74.000 զինվոր կար, իսկ Անատոլիայի էյալեթներում՝ 91.600 զինվոր... Ալ-Օսմանի տիրապետության տակ գտնվող երկրներում հաշվի է առնված ռոճիկ ստացող զինվորական ծառայություն կատարողների թիվը. 5 անգամ 100 հազար պաշտոնի տեր էջքինջի³⁸ հավատացյալ զինվոր է գրանցված:

* * *

Այնուհետև I հատորում էվ. Չելեբին խոսում է Սուլեյման Կանունիի օրոք կատարված նվաճումների մասին: Դրանցից հիշենք մի քանիսը. հիջրեթի 940 թվականին (1533—1534) դրավում են Ղազվինը, Բաղդատը, Երևանը, Թավրիզը և Համադանը. 941 թվականին՝ Վանի, Ադիլջեազի, Արջիշի, Ախաթի, Բարկիրի (Բերկիրի) բերդերը:

Համառոտակի նշված են նաև սուլթան Սելիմ II-ի, սուլթան Մուրադ III-ի, սուլթան Ահմեդի, սուլթան Օսման II-ի իշխանության տարիների կարևոր դեպքերը: Էվ. Չելեբին մանրամասնորեն անդրադառնում է սուլթան Մուրադ IV-ի իշխա-

նություն տարիների դեպքերին, որոնց ինքը ժամանակակից և ականատես է եղել։ Չելեբին տասնյակ էջեր է հատկացնում իր փաղիշահի (սուլթան Մուրադ IV-ի) հետ ունեցած տեսակցությանը, զրույցին և փաղիշահական շնորհներին ու պարգևներին արժանանալուն։

«Ուղեգրության» այս հատորում կարևոր տեղ են զբաղում նաև Ստամբուլի բազմաթիվ ջամիների, ուխտատեղիների, պալատների և այլ շինությունների նկարագրությունները։

Գրքի հաջորդ էջերում էլ՝ Չելեբին նկարագրում է Կոստանդինյեից դուրս, մինչև Սև ծովի նեղուցը ընկած երեք մեկնիյեթներ³⁹ շինությունները, ջամիները, մեսիթները⁴⁰ և այլ բարեգործական հիմնարկություններ ու տեսարժան վայրեր։ Այստեղ նկարագրվում են Եդի Կուլեն, էյուբը, Նյուզիջեն, Կասըմփաշան, Ղալաթան, Ռուսելի Հիսարը, Սկյուդարը և այլն։ էլ՝ Չելեբին, ըստ իր սովորության, մանրամասնորեն նկարագրում է բոլոր քաղաքամասերը, նրանց բնական պայմանները, բնակչությունը, արհեստներն ու առևտուրը, կարևոր շինությունները, զբոսավայրերը և այլն։

Սույն հատորում կարևոր տեղ են զբաղում Ստամբուլի բնակչության տարբեր դասերին, դրանց թվում նաև արհեստավորությանը վերաբերող նկարագրական և թվական տեղեկությունները։

«1048 (1638) թվականին սուլթան Մուրադ IV-ի ֆերմանով Ստամբուլում տեղի ունեցած ընդհանուր զրանցումը (աշխարհահամար)» վերնագրով հատվածում էլ՝ Չելեբին պատմում է, սուլթան Մուրադ IV-ը շատ է հետաքրքրվել պատմությամբ։ Մի անգամ սուլթանը իր ուլեմաների և վեզիրների հետ՝ տարբեր երկրների և քաղաքների պատմության մասին խոսելիս հարցնում է, թե՞ «Մեր մայրաքաղաք Ստամբուլի նման պատմական անցյալ ունեցող, մեծ ու բարեշեն փառավոր քաղաքի բնութագիրը պատմագիրները գրի առնել են, ուղևորները տեսնել են»։ Ներկաների տված պատասխանները սուլթանին չեն բավարարում և այդ պատճառով նա հրամայում է Ստամբուլում աշխարհահամար կատարեն և արդյունքը իրեն՝ փաղիշահին ներկայացնեն։ Սուլթանի հրովարտակում ասված էր՝

«Ստամբուլում որքան սուլթանական ջամիներ, վեզիրական, ջամիներ, մզկիթներ, մեդրեսեներ, դար-ուլ-կուրաներ, դար-ուլ-հադիսներ⁴¹, պատանիների վարժապետանոցներ, մենաստաններ, խաներ, բաղնիքներ, քարվանսարայներ, վեզիրների պալատներ, այան և ազնվականների սարայներ, ջրի աղբյուրներ, սեբիլխանեներ⁴², ջրի ծորակներ, ջրհորներ, իսլամական թաղեր, քրիստոնյաների և հրեաների թաղեր, եկեղեցիներ, հացի փոեր, կարկանդակի փոեր, բեքսիմետի փոեր, ձիթաղացներ, ջրաղացներ, կահաններ և վերջապես իմ Ստամբուլ քաղաքում չորս մեկնիյեթներում որքան բարեգործական շինություններ կան, բոլորը պետք է զրանցվեն և ներկայացվեն իմ Երջանիկ Դռանը։ Այդ բոլորը ոչ շարամիտ մարդկանց միջոցով նորից ստուգել պիտի տամ։ Ձեր զրանցման մեջ եթե անճշտություն գտնվի, զրանցողներին չորս կտոր պիտի անեմ»։

Այս մասին մեծ վեզիր Բայրամ փաշային, Ստամբուլի մուլա-

յին, էյուրբի, Ղալաթայի, Սկյուդարի մոլլաներին կայսերական խաթ-թեր ուղարկվեցին:

Վերոհիշյալ փաղիշահական հրամանի համաձայն Ստամբու-լում, Ետի-Կուլեում, էյուբում, Քյաղատխանեում, Սյուտլիջեում, Փիրիփաշայում, Խասքյոյում, Կասրմփաշայում, Ղալաթայում, Թոփ-խանեում, Բեշիկթաշում, Հիսարում, Բողազ Հիսարներում, Բեյքո-զում, Անատոլի Հիսարում, Չենգելքյոյում, Կուզդունջուքում, Սկյու-դարում՝ մինչև Բադրքյոյում, բոլոր շինությունները, այդի և պար-տեզները, խանութներն ու բեզիստանները, բոլոր զինվորները, ար-հեստավորները, այանները երեք ամսում լրիվ գրանցվեցին: Մեծ մի-դիվան կազմվեց, որը կոչվեց «էվսաֆի Կոստանդինիյե» և ներ-կայացվեց նորին Վսեմություն փաղիշահին: Հայտնի պատմագիր Սուլաք Ջադեն գիշեր-ցերեկ փաղիշահի ներկայությամբ կարգաց-այդ դիվանը, որից սուլթան Մուրադը շատ գոհ մնաց:

էվ. Չելեբին վերոհիշյալ դիվանի մասին գրում է.

«Աստծո կամքով այդ տարի մեր էֆենդին՝ Մելեք Ահմեդ փա-շան, ղազի Մուրադ խանի սիլահդարության պաշտոնին արժանա-ցավ, իսկ Բաղդատի նվաճումից հետո արժանացավ Բաղդատի և Դիարբեքրի վալիության պաշտոնին: «էվսաֆի Կոստանդինիյե» Մելեք Ահմեդ փաշայի մոտն էր մնացել: Նվաստս նրանից վերցնե-լով մի օրինակը՝ այստեղ գրի առա»:

(էջ 506—509)

էվ. Չելեբիի հետագա մանրամասն նկարագրությունից պարզվում է, որ փա-ղիշահական հրամանով կազմակերպվում է էսնաֆների, զինվորների և այլ ծա-ռայողների պաշտոնական շքերթ (ալայ):

«Այդ կարգը (սովորությունը) մեզ մոտ հնուց ի վեր գոյություն ուներ, — ասում է էվլիյա Չելեբին: — էսնաֆը մեծ հարսանիքներում (արքունական) և այլ հանդիսավոր օրերումն էլ այդ կերպ էր (շքեր-թով) անցնում: Այդ ժամանակ Ստամբուլը բաժանվում էր չորս մեկնություն (կամ կադիություն)՝ Ստամբուլ, էյուբ, Ղալաթա և Սկյուդար»:

Ըստ էվ. Չելեբիի հաղորդած տեղեկության, այս չորս քաղաքամասերում գո-յություն ունեին ընդամենը 1100 էսնաֆներ՝ բաղկացած 57 դասերից: Հաղարից ավելի էսնաֆներից յուրաքանչյուրի մասին էվ. Չելեբին հաղորդում է հետաքրքիր տեղեկություններ:

Ուշագրավն այն է, որ էվ. Չելեբին տարբեր էսնաֆների շարքում հիշատակում է նաև գրպանահատներին, գողերին, խաբերաններին և նման տարրերի, որոնք նմա-նապես իրրե էսնաֆ պետք է մասնակցեին շքերթին:

«Սրանք տուրք են տալիս ասես բաշիին⁴³ և սուբաշիին⁴⁴,—
դրում է էվ. Չելեբին,— ման են գալիս Ստամբուլի բազմամարդ
վայրերում և գողություն անում, գավառներից եկած պանդուխտնե-
րից մինչև անգամ աչքի սյուրմեն (ծարիր) գողանոյմ»:

Այս շքերթի (ալայ) նկարագրությունը էվ. Չելեբիի «Ուղեգրության» I հա-
տորում 150 էջից ավելի տեղ է դրավում:

Ավելորդ համարելով այդ նյութերի լրիվ թարգմանությունը, բավականանում
ենք շքերթի կազմը, մասնավորապես արհեստավորների մի քանի խմբերը համա-
ռոտակի նշելով: Թեև այդ մասին էվ. Չելեբին գրեթե ոչինչ չի ասում, սակայն
հայտնի է, որ Ստամբուլի այդքան բազմաթիվ և բազմատեսակ արհեստավորների
մեջ հայերը բոնում էին, հավանաբար, առաջնակարգ տեղերից մեկը:

Այդ հսկա շքահանդեսին մասնակցել են զինվորական, վարչական, քաղաքա-
յին և այլ հիմնարկների բազմաթիվ խմբեր: էվ. Չելեբին նշում է շքերթի առջևից
անցնող և որոշ չափով կարգ ու կանոն պահպանող ալայի շավուշների, սուբա-
շիների, զինված աջեմի օղլանների⁴⁵, մաքրողների, գերեզմանափորների խմբերը,
բոլորն իրենց հատուկ տարազով, զենքերով և իրենց աշխատանքի գործիքներով:
Այստեղ ուշադրավ է այն հանգամանքը, որ խոսելով լաղըմջիների⁴⁶ մասին էվ. Չե-
լեբին գրում է, որ «Սրանց մեծ մասը կեսարացի հայեր են. թվով 5000 մարդ»:
Այլադղի արհեստավորներից էսնաֆներ էվ. Չելեբին երբեմն հիշատակում է հրեա-
ներին և հույներին:

Շքերթում այնուհետև անցնում են զինվորական և ոստիկանական խմբերը,
մինչև անգամ դահիճներն՝ իրենց պաշտոնին համապատասխանող բոլոր գործիք-
ներով, հետո գողերի խմբերը, ձիապանները, Ստամբուլի գիշերապահները (12 հա-
զար մարդ) իրենց հատուկ տարազով և գործիքներով: Դրանց հետևում են հոգե-
վորականները (շարիաթի), վարչական, դատական և այլ պաշտոնյաներն, ինչ-
պես նաև բանաստեղծները (800 մարդ), արտասանողները, ընթերցողները, սուլ-
թանի, վեզիրների և այանների գովք ասողները, որոնք հատուկ պատգարակ-
ների վրա նստած, ձեռքերում դրքեր, քերթվածներ բռնած, արտասանելով անցել են
փաղիշահի առջևով: Նույն ձևով անցել են նաև աստղաբաշխները (70 մարդ), աստ-
ղագուշակները (հատուկ էսնաֆ են) և այլ բազմատեսակ գուշակներ: Այնուհետև
հոգևորական դպրոցների խոջաները և նրանց բազմաթիվ աշակերտները... Բժիշկ-
ները (հեքիմները) անցել են պատգարակների վրա ձեռքերում դեղերի շշեր, բժշկա-
կան գործիքներ և մի շարք հիվանդների պուլսերը բռնած... Վիրաբույժները, ատամ-
նաբույժները, դեղագործները, հիվանդապահները իրենց հատուկ գործիքներով և
բազմատեսակ դեղորայքներով:

Ստամբուլի գյուղատնտեսության մասին որոշ տվյալներացում են տալիս
էվ. Չելեբիի կողմից հիշված մի շարք էսնաֆները: Չորս Մելիկությունում գրանց-
ված 21 հազար տնտեսություններում աշխատել են 57 հազար շիֆթջիներ⁴⁷, 4395
այգիներում աշխատել են 43.950 այգեպան, բազմաթիվ պարտիզպաններ. բան-
ջարամշակներ և այլն: Այս խմբերը շքերթում անցել են իրենց մշակության ար-
տադրանքներով և ժողովրդին պատուհներ, բանջարեղեն և ծաղիկներ բաժանելով:
Դրանց հետևել են հացագործները (999 խանութ—10 հազար մարդ) և Ստամբուլի
բազմատեսակ թխվածքների, քաղցրեղենների էսնաֆները:

Շքերթի հաջորդ խմբից հիշատակության արժանի են Սև ծովի նավատորմի

անձնակազմը (9000 մարդ)։ Անցնում են նաև Ստամբուլի տարրեր մասերի հավա-
շինարարական աշխատողները, պարանադորձները, կողմնացույցի, ավադի ժամա-
ցույցի և քարտեզի մասնագետները... Շատ հետաքրքիր է նաև էվ. Չելեբիի տված
հետևյալ տեղեկությունը.

«Ստամբուլում, Թավուք-բազար թաղամասում էսիր-բազարը
(ստրուկների շուկա) անունով հայտնի մի տեղ կա, որի վերևի և
ներքևի հարկերում կան 300 խցիկներ։ Երկաթյա փականքով դռան
առաջ նստած կառավարիչը տասանորդ է առնում վաճառված ռս-
տրուկների և ստրկուհիների համար։ Ստրուկների առևտրով ուլարա-
պող վաճառականների թիվը մոտ 2000 է։ Սրանք կուլկասից, վրաս-
տանից և Ղրիմից՝ իբրև նվիրական պատեբազմի ապրանք, ստրուկ-
ներ են բերում և վաճառում»։

Այնուհետև, էվ. Չելեբին ամենայն մանրամասնություններով թվում է հարյու-
րավոր մեծ և փոքր արհեստավորական խմբեր, որոնց շարքում խիստ կարևոր տեղ
են գրավում սուլթանական արքունիքին սպասարկող բազմաթիվ արհեստավորները և
ծառայողները։ Այդ խայտաբղետ, հետաքրքիր, XVII դարի Ստամբուլի իրական
պատկերը, կենցաղն ու սովորությունները կենդանի և իրական գույներով պատ-
կերացնող շքերթի մանրամասն նկարագրությունը տալուց հետո էվ. Չելեբին վեր-
ջացնում է այսպես.

«...Հետո իրենց շեյխերին, նադիրներին ու քեթխուդաներին ա-
լայներով իրենց տները տարան, բոլորը փաղիշահի համար աղոթք
անելով իրենց տեղերը գնացին։ Այս ալայի համար Ստամբուլում
երեք օր և երեք դիշեր բոլոր աշխատանքները դադարեցվեցին, ո-
րովհետև բոլորը զբաղված էին ալայի պատրաստությամբ։ Այդ ալա-
յը չի կարելի նկարագրել լեզվով և գրչով։ Նվաստս՝ էվլիան, որքան
հնարավոր է, աշխատեցի գրի առնել։ Այգապիսի ալայ ոչ մի փաղի-
շահի ժամանակ չի եղել և ոչ էլ կլինի»։

(էջ 500—669)